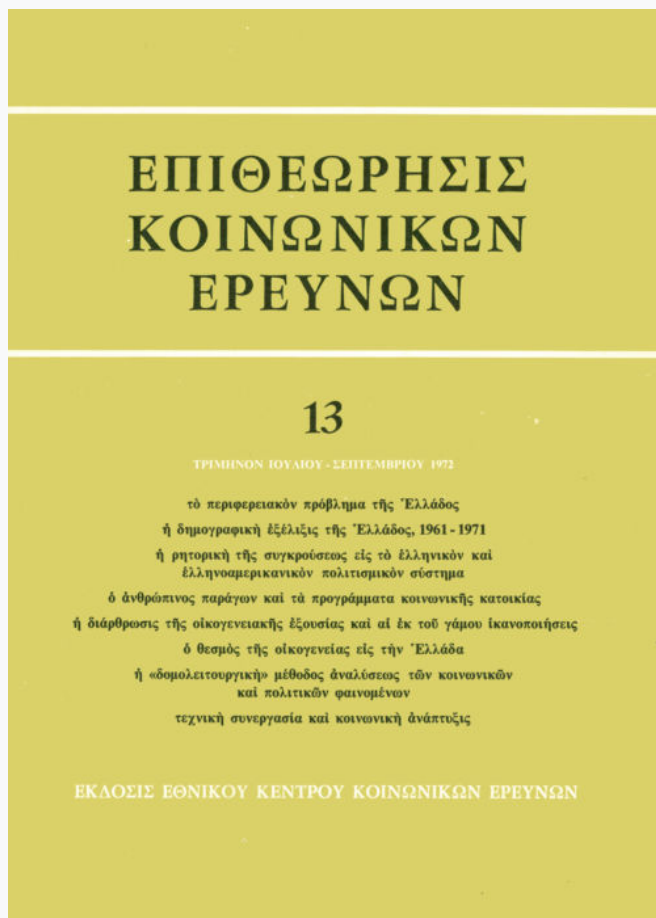

The Greek Review of Social Research

Vol 13 (1972)

13

Guy Burgel, *La condition industrielle a Athenes, etude socio-geographique* (Πρώτον μέρος: *Les hommes et leur vie*), Etienne Dalmasso, Milan, *capitale economique de l'Italie, etude geographique*, Pierre-Yves Pechoux-Michel Sivignon, *Les balkans*

Maurice Le Lannou

doi: [10.12681/grsr.499](https://doi.org/10.12681/grsr.499)

Copyright © 1972, Maurice Le Lannou

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Lannou, M. L. (1972). Guy Burgel, *La condition industrielle a Athenes, etude socio-geographique* (Πρώτον μέρος: *Les hommes et leur vie*), Etienne Dalmasso, Milan, *capitale economique de l'Italie, etude geographique*, Pierre-Yves Pechoux-Michel Sivignon, *Les balkans*. *The Greek Review of Social Research*, 13, 130–132.
<https://doi.org/10.12681/grsr.499>

ἀδελφοποιίας ἀπέδωσε λογοκρατίαν, ἐνθὲς εἰς τὴν θέσιν τῆς χριστιανικῆς ἀδελφοσύνης ὕψωσε μὲ πείσμα, μέχρι χθὲς ἀκόμη τὰ τεῖχη τοῦ Σχίσματος».

Δὲν κηρύσσει οὐτοσίαις ὁ Καθηγητὴς Τσάκωνα. Τὴν ἀλήθειαν ἐπισημαίνει ἀνοίγοντάς μας τὸν δρόμο πρὸς τὴν ὀρθήν κατεύθυνση. Εἶναι μιὰ ὑπεύθυνη πατριωτικὴ φωνὴ αὐτῆ. Μιὰ φωνὴ ποὺ θὰ ἤχησιν εὐφρόσυναν σ' ἐκείνους ποὺ πέρα ἀπὸ κάθε παράταξιν ἡ σκοπιμότητα ἐνδιαφέρονται καὶ μοχθοῦν γιὰ τὴν ἔθνικὴ μας πρόοδο.

Ἡ «Ἀνθολογία Κοινωνιολογικῶν Κειμένων», ἔργο ποὺ γιὰ πρώτη φορά ἐπιχειρεῖται στὸν τόπο μας, ἔρχεται νὰ συμπληρώσῃ ἕνα προηγουμένον ἔργο τοῦ Καθηγητῆ Τσάκωνα, τὴν «Ἐισαγωγή εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν». Ἐκεῖ μὲ γνώσιν καὶ σαφηνείαν ἀνέλυσε τὶς κυριότερες κοινωνιολογικὰς θεωρίας. Ἐδῶ παραθέτει μεταφρασμένα τὰ πρὸ χαρακτηριστικὰ κείμενα τῶν ἀντιπροσώπων τους, ὅστε ὁ σπουδαστὴς τῆς Κοινωνιολογίας νὰ μὴ μωρέσῃ νὰ ἔχῃ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὴ σκέψιν τους. Παράλληλως ἔχομε στὸν κομποτυπωμένον αὐτὸ τόμο τὸ ἀπάνθισμα τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως σὲ διεθνῆ κλίμακα, ποὺ παρέχει μιὰ πανοραμικὴ εἰκόνα τῆς ἐξελιζομένης καὶ διαφοροποιουμένης τους. Τὸ ἔργο συμπληρώνεται μὲ πικνὰ γραμματολογικὰ σχόλια γιὰ τοὺς ἀνθολογούμενους.

Τὰ κοινωνιολογικὰ ἔργα τοῦ Καθηγητῆ Τσάκωνα, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὅποια ἔχουν διδακτικὸ προορισμὸ, ἀποτελοῦν σημαντικὴν συμβολὴν στὴν κοινωνιολογικὴ διερεύνησιν τοῦ νεοελληνικοῦ πνευματικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου καὶ γενικὰ τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

I. M. ΚΑΤΖΗΦΩΤΗΣ

Νέα Πολιτεία, 25.6.1972

Ἡ γεωγραφία: Μιλάνου καὶ Ἀθῆνας, ὑπὸ Maurice Le Lannou

Ἡ σημειοθεΐσα κατὰ τὴν ἐποχὴν μας ἀπότομος ἐξάπλωσις τῶν πόλεων, θέτει ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὴν ἀξίαν κληροδοτημάτων τινῶν τῆς ἱστορίας καὶ πηγῶν ἐμπνεύσεως ἐκ τῆς γεωγραφίας. Εἰς τὰς Ἀθῆνας, λέγει ὁ Guy Burgel, τὸ λαμπρὸν μνημεῖον ὁδῶν καταλαμβάνει πλέον πολὺ περισσότερον χῶρον ἐκείνου, τὸν ὅποιον καταλαμβάνουν ὁ σκηνικὸς διάκοσμος εἰς τὴν ἀρχαίαν τραγωδίαν. Ἄλλω, ἡ τοπογραφία τῶν Ἀθῶνων ἔχει τοὐλάχιστον ἰκανὴν σφριγηλότητα. Ἐνῶ εἰς τὸ Μιλάνου, ὅπου τὸ τοπίον στερεεῖται λαμπρότητος, τὸ παρελθὸν λαμβάνεται ὑπεύθυνον ἐπὶ ὀλιγοτέρον, καὶ ὁ Etienne Dalmasso δύναιται δικαίως νὰ προσάψῃ κατὰ τὸν καιρικὸν τὸ Μιλάνου τὴν μομφὴν «ὅτι ἔχουν λησμονήσει ὅτι δὲν εἶναι λιττεράναι νὰ παρῶνται ἡ ἱστορία μίση πόλεως».

Ἡ πληθυσμιακὴ ἐκρηξίς, ἡ ἀχαλίνωτος ἐξάπλωσις τῶν πάσης φύσεως οἰκοδομημάτων, καὶ ἡ δημιουργία ἐσιμῶν προαστείων, ἐκάμωσαν τὴν δύναμιν ἀντίστασης τῶν ἄστεως, τὸ ὅποιον δὲν διατηρεῖ πλέον τὴν προσωπικὴν ἐκείνῃν ὑπόστασιν, τὴν ὅποιαν ἄλλοτε τὸσον ζηλοτύπος διεφύλασεν. Ὁ σύγχρονος χαρτογράφος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ μὴ βασίζεται πάλιν ἐπὶ τῶν δεδομένων τοῦ τοπίου κυρίως, ἀλλ' ἐπὶ τῶν μετακινήσεων τῶν ἀνθρώπων, ὡς καταστιχογραφοῦνται αὐταὶ ὑπὸ τῆς στατιστικῆς, προκειμένου νὰ ὑποτυπώσῃ τὰ ὄρια ἐκείνου τοῦ ὑπερσυνόλου, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι πλέον συγκρότημα, οὔτε σύμπλεγμα πολεοδομικῶν συγκροτημάτων, ἀλλὰ μιὰ «ἀστὴν περιφέρειαν» ἢ μιὰ «ἀστὴν-περιφέρειαν» (αἰ δύο τελευταία αὐτὰ ὀνομαστικὰ ὀφείλονται εἰς τὸν E. Dalmasso), τῆς ὁποίας ἡ ὑπαρξίς βεβαιούται μᾶλλον ἀπὸ ἀήλτους οικονομικοὺς καὶ κοινωνιολογικοὺς παράγοντας, παρὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ γεωγραφικά μίση ἐκδήλως γεωγραφικῆς φυσιογνωμίας.

Ὅσον καὶ ἂν διαφέρουν μετὰ τῶν ἡ μητροπόλεως τῆς Λομβαρδίας καὶ ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος, ἂν ὄχι τὸσον ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν, ἀλλὰ τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἀνισότητά τῆς οἰκονομικῆς τῶν σημάτων, δὲν παύουν παρὰ ταῦτα νὰ ἔχουν τὸ κοινὸν γνώρισμα ὅτι καὶ αἱ δύο ἀνήκουν εἰς τὸ εἶδος τῶν μεγάλων ἐξομοιωτικῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπότητος. Πρόκειται περὶ τῆς γενικῆς περιπτώσεως ὧν ἐκείνου τῶν σημαντικῶν ἀπὸ ἀπόψεως ἐπεκτάσεως πόλεων, αἱ ὅποια προσελκύουν καὶ συγκεντρώνουν τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τὸν κοινὸν πόθον τῆς ἀνοδικῆς βελτιώσεως.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μιλάνου, ὁ E. Dalmasso διαβλέπει «μίαν νέαν κοινωνικὴν τάξιν, διακατεχομένην ἀπὸ τὸ συναισθημα ὅτι ἀνήκει εἰς μιαν ἐνδεῶν ἀστικὴν μονάδα, διάγοναν τρόπον ζωῆς ἀπεστερημένον τῆς ἐπαρχιακῆς ἰδιорρηθμίας, καὶ εὐθιναρμονικῆν πρὸς τὰς ἐπιταγὰς μίης καταναλωτικῆς κοινωνίας, ἡ ὅποια κατεῦθενται ὑπὸ τοῦ Μιλάνου». Ὁ Guy Burgel σημειώνει ὅτι τὸν πληθυσμὸν τῶν Ἀθῶνων χαρακτηρίζει «ἡ ἔκτασις καὶ ἡ διασπορά τῶν μεσίων τάξεων», αἱ ὅποια δὲν καθορίζονται τὸσον ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τοῦ βιοτικῶ ἐπιπέδου τῶν ὄσον ἀπὸ τὸ κοινὸν ἰδανικὸν τῆς ἐξασφαλίσεως καταναλωτικῆς ἰκανότητος».

Αἱ διαιπιστώσεις αὐταὶ εἶναι οὐσιώδεις διὰ τὴν κατανόησιν τῆς σημαντικῆς πραγματικότητος τῶν ἀστικῶν κέντρων. Παρήλθεν ἡ ἐποχὴ τῶν μετρίων ἀστικῶν συμπλεκῶσεων, αἱ ὅποια ἐτροφοδοτοῦντο ἀπὸ ἀγροτικὴν εἰσροὴν περιορισμένης ἄκτινος, ἡ ὅποια θὰ ἦδυνάτο ἐπὶ πλέον νὰ θεωρηθῆ ὡς παράγον ἀρμονικῆς ἐξισορροπήσεως μετὰ τῆς πόλεως καὶ τῆς ὑπαίθρου. Τὰ ἀσθηρὰς περιουσιὰ μὴ πλάσιμα διεργάσανται, καὶ εὐρισκόμεθα πλέον πρὸ μίης καθολικῆς κινήσεως

ἡ ὅποια, ἐντὸς τῶν ὁρίων ἐκάστου κράτους, ἀγεῖ τοὺς πληθυσμῶς ἢ εὐνοουμένων περιοχῶν πρὸς ὀρισμένως ἀστικοποιήμενας περιφέρειας, αἵτινες θεωροῦνται ὡς «γῆ τῆς ἐπαγγελίας». Καὶ ἐὰν τὸ Μιλάνου δὲν ἀπολάτῃ τὸ προνομίον νὰ ἐπωφελεῖται ἀποκλειστικῶς αὐτὸ ἐκ τῆς ὑφισταμένης ἐλλειψέως Ἰσορροπίας μετὰ τῶν Ἱταλικῶν Βορρὰ καὶ τοῦ Ἱταλικῶ Νότου, δὲν παύει ἐν τούτοις νὰ «νοτιοποιεῖται» ὁσημέραι μὲ ταχέστατον ρυθμῶν, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 1957. Ὅσον ἀφορᾷ ἐξ ἄλλου εἰς τὴν διόγκωσιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος, τὸ ὅποιον ἤδη συγκεντρώνει τὸ ἐν τέταρτον περὶ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, αὐτὴ ὀφείλεται εἰς τὴν σημαντικὴν δημογραφικὴν ἀναστάσιον τῆς προκλήθεισαν ἀρχικῶς μὲν ὑπὸ τῆς μαιζικῆς ἐπιστροφῆς Ἑλλήνων εἰς τὴν Ἑθνικὴν Γῆν, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐνεκα τῆς ἀποδιαρθρώσεως τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι αἱ πόλεις αὐταί, αἱ ὅποια ὑπέστησαν τοιαύτης κλίμακος εἰσροὴν πληθυσμῶν, ἀποστεροῦνται τῶν βασικῶν χαρακτηριστικῶν γεωγραφικῶν τῶν καὶ ἐμβάλλουν εἰς ἀμηχανίαν, ἀλλὰ καὶ προκαλοῦν σύγχρονος τὸ ζήτηρον ἐνδιαφέρον τοῦ γεωγράφου, βοθῆρον ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς διογκώσεως τῶν πόλεων τεινοῦν νὰ ταυτίσθωσαν πρὸς τὰ φαινόμενα τὰ ὅποια ἐξετάζει ἡ ἀνθρωπογεωγραφία καθόλου. Ὁ E. Dalmasso, ὁ ὅποιος σχεδὸν δικαιολογεῖται διότι δίδει εἰς τὴν ποσειδωνίαν πραγματείαν του «ποῖαν τινὰ παραδοσιακὴν δομὴν», ἀκολούθει εἰς τὴν πραγματικότητά αὐτῆν καθ' ἑαυτὴν τὴν πορείαν τῶν φαινόμενων, περιγράφων ἐπιτυχῶς «τὴν εὐρείαν ἀστικὴν περιφέρειαν» ἡ ὅποια ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Μιλάνου ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τοῦ ὑψηλοῦ τοῦ ἐκτεινομένου μετὰ τῶν ποταμῶν Τεσσίνου καὶ Ἄντα. Ὁ Guy Burgel, «ατλαντευόμενος» μετὰ τῶν «τοῦ κόσμου τῶν ἐντυπώσεων... καὶ τοῦ κόσμου τῶν στατιστικῶν στοιχείων», ἐπέλεξε τὴν ἀποφυγὴν τοῦ διλήμματος παρουσιάζων τὰ συμπεράσματα μίης περιορισμένης ἐκτάσεως ἐρεύνης «ἀναμφισβήτητος κοινωνιολογικῆς», ὡς πρὸς τὴν μεθοδολογίαν τῆς, ἡ ὅποια ὁμως προβάλλει γεωγραφικὰ συμπεράσματα, καταδεικνύουσα διὰ μέσου τῶν ἐναλλασσομένων μετακινήσεων καὶ τῶν μεταναστευτικῶν ρευμάτων τοῦ πληθυσμοῦ, τὴν ἐσωτερικὴν διάρρηξιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος καὶ τὰς σχέσεις του πρὸς τὸν ἔθνικόν χῶρον.

Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπεκταθῆμεν ἐξῆς ἀναλύσεως ὅλας τὰς λεπτομέρειας τῶν ἐξαιρέτων τούτων ἐργασίων. Θὰ περιορισθῶμεν νὰ καταδείξωμεν μόνον πῶς ὁ γεωγράφος ποιότητος γνωρίζει νὰ μὴ χάνῃ τὸν προσανατολισμὸν τοῦ ἐνόητον τῶν νέων ὁρίων, πρὸ τῶν ὁποίων ἀναγκαστικὸς τὸν θέτει ἡ βαναυσὸς μεγέθυνσις τῶν γεωγραφικῶν σκηνικῶν καὶ διακόσμων. Ὅσονδήποτε ἐλάχιστα κατανοητὰ

και άν κατέστησαν αι μεγαλόπολεις, εν τούτοις δέν έχουν αυτά ολοσχερώς εκκρύψει τών όρων του χρόνου και του χώρου. Τοιούτο Ισχυρίσθαι ούχι ολίγοτερον και δι' αυτό τώ Μιλάνω, παρά τώ ότι περιορίζεται από εσπερημένον αθηναϊκό ενδιαφέροντος φυσικό περιβάλλον. Ο Ε. Dalmasso μάς δεικνύει την ακαίαισθητον ασυμμετριάν ενός πολεοδομικού συγκροτήματος, τώ όποιον εδμιουργήθη εις τώ σημειον έπαφής ενός αγώνου, αλλά καιρίας θέσεως, ύπιδεδου και μιάς χθιμαλής πεδιάδος ή όποια τώ παρέχει μόν τώ πλεονέκτημα ευφώνον εδαφών, αλλά και τώ έμποδίζει συγχρόνως νά έκπαθη σημαντικός πρós Νότον. Η γεωγραφική αυτή συγκυρία, εξασφαλιζούσα έξίστασιν τών εκ της γής κερδών πρós τά εκ τώ διεθνούς έμπορίου κέρδη, επέτρεπε την έπι μακρόν διατήρησιν μάς παραδοσιακής Ιστορίας, προσεπιμαρτυρούμένης άλλωστε και υπό της ετημερίας της θναυτοργικής βιομηχανίας τώ Μιλάνω. Άλλ' εις την Γεωγραφίαν, και τά υπό της Θείας Προνοίας ρυθμιζόμενα ύποκεινται εις τάς δυσμενείς και τάς εννοϊκάς επιδράσεις της Ιστορίας.

Η Ιταλική ένότης; Οί σύγχρονοι Μιλανέσι δέν διακείνται συμπάθως πρós αυτήν. «Η άριστοκρατία της Λομβαρδίας δέν έπιβηθεν την έννομοσταν εις έν κράτος συγκεντρωτικών, θα προετίμα δέ μάλλον όμοιοστανικών σύνταγμα βασιζόμενον έπι της άρχής της αυτονομίας τών περιφερειών. Άλλ' ή Ιταλική ένότης καθίσταται ήδη γεγονός και τώ Μιλάνω παρά ταύτα θα έπωφεληθη εκ τούτου, χωρίς εις την μακράν προπαρασκευήν του, ίνα καταστή «ό έμνηστικής τού παγίου της όλης έπιχειρηματικής ζωής της Ιταλίας». Έναντι τού Τουρισμού, πόλεως ολίγοτερον έμπορικώς και, ττρόπον τινά, άποκλειστικός περιωρισμένης εις την βιομηχανικήν δραστηριότητα, ως και Έναντι της Ρώμης, ή όποια εκληρονομήσεν από την μεγάλην πόλιν τώ Πεδεμοντίου την πολιτικήν Ισχύν, τώ Μιλάνω δύνανται νά γνησίση άτην συναρπαστικήν περιπέτειαν της οικοδομήσεως μιάς ευρωπαϊκής μητροπόλεως ενός τώ πλαισίω μιάς παλαιάς περιφερειακής πρωτεύουσής, ενδó συγχρόνως έξελίσσεται εις πόλιν ενός της όποιος δημιουργείται ή νέα Ιταλία, ή δέ Ρώμη παραμένει ή άρχαία πόλις.

Η πρωτεύουσα της Έλλάδος, ολίγοτερον πλουσία εις άποραστικής σημασίας κληρονομία, είναι άναμφίβολως και αυτή έξίσου μιά πόλις τώ μάλλοντος. «Αί Άθήναι, γράφει ο Guy Berger, είναι μιά πόλις σύγχρονης, σχεδόν μιά νέα πόλις.» Αυτό δέν άληθεύει μόνον ως πρós την οικοδομικήν της εικόνα, αλλά και ως πρós τούς άνθρωπος της και την έν γένει συμπεριφοράν τον, καθώς διεπιστώθη εκ μιάς δειγματοληπτικής έρενης έπι τώ άνθρωπινον δυναμικό τώ άπασχολούμενου εις την βιομηχανίαν. Θά έλεγον προθύμως ότι είναι πόλις μιάς νέας χώρας, υπό την έννοίαν ότι οι εργατικοί

πληθυσμοί της αισθάνονται ότι τούς χαρακτηρίζει ολίγοτερον τώ έπαγγέλμα, τώ όποιον έξασκούν εντός ενός δεδομένου κλάδου οικονομικής δραστηριότητος, από ό,τι τούς χαρακτηρίζει ή «κανονικότης της καταβολής και τώ ύψος της άμοιβής της εργασίας των, στοιχεία τά όποια τούς άνακατατάσσουν εντός της Ιεραρχίας της κοινωνίας και της καταναλώσεως».

Άπομακρυνόμεθα ούτω πολύ από τά έπικρατούμενα εις τάς παρά την Μεσόγειον περιοχάς, και από πάσαν δυνατότητα συγκρίσεως πρós την Νεάπολιν ή τώ Παλέριον. Ο Άθηναίος, προτιμώσας την ασφάλειαν της έξηρητημένης εργασίας, εσπερήθη τής ευχερίας νά είναι άμοιμως διαθέσιμος πρós ανταπόκρισιν εις τυχαίας αλλά έλκυστικές ευκαιρίας, εύχέριαν την όποιαν παρέχει ο βιοπορισμός διά προσφοράς μικρο-ύπηρεσιών και έξασκήσεως επαγγελματών «όδρομω». Άλλά και υπό τάς νέας συνθήκας διατηρείται εν τούτοις μέγας μέρος τών στοιχείων τά όποια συνθέτουν τώ παρελθόν. Η έπιτροπή τών παισιότερων κοινωνικών δομών είναι αισθητή όχημη και εντός τού νέου τούτου βιομηχανικού κόσμου.

Οί βραδείς και έλεήθεροι ρυθμοί εργασίας χαρακτηρίζουν την τάξιν τών χειροτόκων πραγματοποιείται ενός τώ πλαισίω τών σύγχρονων ή τών πολιτικών δεσμών. Η σύζυγος, έπ' όσον έχει συσταθή προϊξ, παραμένει εις την οικίαν. Και τώ εργατικό άνδρόγινον τώ όποιον θέλει νά διατηρήση τά «πουλερικά» του ή την αγία του, κτίζει τόν οικίσκον τώ έπι οικοπέδου της περιφέρειας, συμβάλων ούτως εις τώ νά καταστούν αι Άθήναι μιά πρωτόνομη πόλις, χωρίς μεγάλη σύνολα, ενδó οι όμοιομορφοί συνοικισμοί της έκτεινούνται μέχρι τών πλευρών τώ Αιγάλεω και τώ Ύμηττω, και εως τάς ύπυρειάς της Πεντέλης, καταλαμβάνομενον πλέον και τών τελευταίων έκτάσεων, αι όποιαί μέχρι πρό τινος ήσαν εις την διάθεσιν τών μετακινουμένων βοσκών.

Πολυτίμους συμπληρωματικάς πληροφορίας και αξιολόγους γενικάς παρατηρήσεις εύρισκομεν εις τώ μικρό σήμημα δόξιοσημείωτον βιβλίον τών Ρ. - Υ. Pέχουχ και Michel Sivignon τώ όποιον άφιερώνουν εις τά Βαλκάνια. Η ζωηρά τοπογραφική περιγραφή μεταφέρει τον άναγνώστην εις τάς Άθήνας, όσον μικράν ιδέαν και άν έχη ούτος της Ιστορίας και τώ γεωγραφικού προσανατολισμού. «Διακρίνομεν μίαν έλάσσονα έκτασιν κειμένην μεταξύ τών λόφων της Άκροπόλεως και τώ Λυκαβήτω, ή όποια σήμερον έχει καλυφθή υπό μέγανον οικοδομημάτων, και μίαν μείζονα έκτασιν όριζουμένην υπό τώ Ύμηττω, της Πεντέλης, της Παρήνθος και τώ Αιγάλεω, από την όποιαν εκχυλίζει ο οικοδομικός όργανισμός ολίγον ανατολικώς πρós τά

Μεσόγεια και δυτικός περισσότερο πρós την άκτιν της Έλευσίνω». Η έξάπλιση αυτή δέν είναι παλαιά. Κατά τά πρώτα έτη της Παλιγγενεσίας αι Άθήναι «ουδέν άλλο ήσαν ή κατά τώ ήμισυ άλβανική κομπούλα εις τούς πρόποδας της Άκροπόλεως». Μόλις μετά τόν πρώτον παγκόσμιον πόλεμον ήρτισεν ή πρώτη διογκώσις, ένεκα τών προσφύγων. Μετά τόν δεύτερον δέ παγκόσμιον πόλεμον ή βιομηχανία έξέρχεται από τά παλαιά στενά όρια τώ παραμυσογείου Πειραιώς, δια νά άναζητήσει νέους διαθέσιμους χώρους περί τώ κόλπου της Σαλαμίνας. Έάν δέν έπρόκειτο περί μεγάλης θάφωρας κλίμακος, ή ανάπτυξις αυτή θα ύπενθιμίον, από άπονεως δυναμισμού και σχεδίου επέκτασεως, τόν όργανισμόν της Μασσαλίας.

Αι Άθήναι τείνουν σήμερον νά άπορροφήσουν ολόκληρον την Έλλάδα και όλους τούς Έλληνας. Ο Πειραιώς δέν δύνανται νά συγκριθί με τούς λοιπούς έθνικούς λιμένας, και τώ όλον Πειραικό συγκρότημα συνεισφέρει πλέον τών τεσσάρων πέμπτων τών έξ άμέσων φόρων έσοδών τώ έλληνικό κράτος. Άλλ' ή πόλις τρέφει φιλοδοξίας διεθνούς επιπέδου και θέλει νά καταστή χρήσιμος κόμβος τών συγκοινωνιών, αι όποιαί ένώνουν την Εύρώπην μετά της Έγγης και Άπω Ανατολής και μετά της Ανατολικής Άφρικής. Φιλοδοξεί νά καταστή μιά κεναρία της Εύρώπης έστραμμένη πρós τά νοτιο-ανατολικών. Τίποτε δέν ύπάρχει εις τόν Πειραιά τώ όποιον νά ύπενθυμίξη τά Βαλκάνια. Έντελευς διαφορετική είναι ή περίπτωσης της Θεσσαλονίκης, ή όποια ούσα περισσότερο συνδεδεμένη πρós τόν ήπειρωτικό κορμόν, χωρίς εις την κοιλιά τώ Άξιω, παραμένει πάντοτε εις εκ τών σημαντικών λιμένων της Κεντρικής Εύρώπης έπι της Μεσογείας. Άλλ' ή Θεσσαλονικη έχει δοκιμασθή σκληρώς υπό της Ιστορίας και ή Κεντρική Εύρώπη, καταμεταρριζμένη, δέν έχει την σπουδαιότητα την όποιαν έχει ή Δυτική Εύρώπη.

Έξ άλλου, παρά την πρόσρατον έξέλιξιν την όποιαν είχαν ή Θεσσαλονικη και παρά τόν σημαντικό ρόλον της ως περιφερειακής μητροπόλεως, ή δεύτερα πόλις της Έλλάδος ταλαιπωρείται εκ της πολιτικής ύπεροχής της πρώτης πόλεως της Έλλάδος. Έάν τώ μέλλον της Θεσσαλονίκης είναι συνδεδεμένον με την άξιοποίησιν μιάς προνομιούχου «ευρωπαϊκής» θέσεως, τούτο δέν έξαρτάται μόνον, μάς άναφύρον ο Ρ. - Υ. Pέχουχ και Μ. Sivignon, από τώ προνόμιον τούτου, ουτε από την δημοκρατικήν πρωτοβουλίαν τών Θεσσαλονικέων, αλλά προϋποθέτει «την έπίλιπιν τών πολιτικών και διοικητικών προβλημάτων, τά όποια την έμποδίζουν. Η αναλογία ύπενθυμίξει, έπι τώ προκειμένου, την θέση τώ Μιλάνω Έναντι της Ρώμης. Η αντίπαραβολή όμως αυτή δέν δύνανται νά προσηγορή περισσότερο. Η Ισχυρά μητροπόλις της Λομβαρδίας, κειμένη

ἐπὶ τὸν σημεῖον συγκεντρώσεως τῶν συγκοινωνιακῶν ἀρτηριῶν τὸν Ἄλπεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι πολὺ περισσότερον καρποφόροι ἀπὸ ὅτι εἶναι ἡ κοιλάς Ἀξιού-Μορβά, καὶ ἐστραμμένη πρὸς Βορρᾶν, ἔχει ἀπὸ μακροῦ λάβει τὰς διαστάσεις τῆς καὶ διαφυλάξει τὰς ἐλευθερίας τῆς.

Ἡ βιβλιοκρισία τοῦ Maurice Le Lanou ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐξῆς βιβλία:
* Guy Burgel, *La Condition Industrielle à Athènes, étude socio-géographique* (Πρῶτον Μῆρος: Les Hommes et leur vie), Ἀθήναι, Ἐκδόσις Ἑθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν, 1970, 1 τόμος σχήμ. 4ου, 159 σελ. καὶ 70 χάρται ἐκτός κειμένου.

* Etienne Dalmasso, *Milan, capitale économique de l'Italie, étude géographique*, Gap, Editions Ophrys, 1971, 1 τόμος σχήμ. 4ου, 583 σελ.

* Pierre-Yves Pêcheux - Michel Sivignon, *Les Balkans*, Παρίσι, Presses Universitaires de France (συλλογὴ «Magellan»), 1971, σχήμ. 12ου, 284 σελ.

Le Monde, 11-12 Ἰουλίου 1971, σελ. 6.

Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος*

Bernard Kayser, Pierre-Yves Pêcheux καὶ Michel Sivignon: *Exode rural et attraction urbaine en Grèce. Matériaux pour une étude géographique des mouvements de population dans la Grèce contemporaine*. Ἀθήναι, 1971, 223 σελ., στατιστικὸν παράρτημα, χάρται, γραφικὰ παραστάσεις, 1 χάρτης, ἐκτός κειμένου τὸν ἄστικόν περιοχὸν Ἑλλάδος, (ἐκδόσις τοῦ Ἑθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν (ΕΚΚΕ)).

Ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ἐδημοσιεύθησαν τὰ πορίσματα ἑρευνῶν γενομένων κατὰ τὸ 1962 καὶ 1963, ὡς συμβολὴ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν μεταναστευτικῶν διακινήσεων ἐν Ἑλλάδι. Αἱ περὶ αὐτὸ λόγους ἔρευναι ἐγένοντο εἰς δύο στάδια: Προγῆθησαν διερευνησεῖς μεταξὺ τεσσάρων ὁμάδων κοινοτήτων ἐπιλεγείσων εἰς διαφοροποιητὸν φυσικὸν καὶ κοινωνικο-οικονομικὸν περιβάλλον, αἰτίνας ἐπέτρεψαν τὴν μελέτην τῶν μεταναστευτικῶν φαινομένων, τὰς σχέσεις τῶν πρὸς τὰ ἰδιάζοντα προβλήματα ἐκάστης περιοχῆς καὶ τὰς ἐπιπτώσεις τῶν ἐπὶ τῆς τοπικῆς δημογραφίας, καὶ ἐπηκολούθησε καταμέτρησις τῶν 1/5 τῶν δελτίων τῶν Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων, τὸν ἀναφερομένων εἰς τοὺς νεώτερι ἐγγραφέντας εἰς τὰ μητρώα τῆς περιόδου 1957-60, ἧτις ἐπέτρεψεν εἰς τὸ νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς ἡ περιοχὴ ἑλέξεως ἐκάστης πόλεως.

Ἡ ἑλληνικὴ ὑπαίθερος σχεδὸν ἐν

τῷ συνόλῳ τῆς, ἀπὸ μακροῦ χρόνου καὶ μετ' ἐναλλασσομένην ἐντασιν, συνιστᾷ ἀσθητῶς ὅστιαν μεταναστεύσεως. Αἱ τεσσάραι ὁμάδες τῶν ἐξετασθεισῶν κοινοτήτων προβάλλουσι τεσσάραι ζήτησι: χωροθεσίαν συνδεομένων κατὰ τύπου: Κυκλάδες καὶ Πελοπόννησος ἄρ' ἑνός, καὶ Θεσσαλία καὶ Μακεδονία ἄρ' ἑτέρου. Κατὰ τὴν μελέτην τῶν ὡς ἄνω ὁμάδων ἐφηρμοσθῆ ἡ αὐτὴ μέθοδος: δηλ. τὴν ἐκθεσιν περὶ τῶν οικονομικῶν καὶ δημογραφικῶν συνθηκῶν τῶν περιοχῶν διαδέχεται λεπτομερῆς ἐξέτασις ἐκάστης κοινοτήτος καὶ ἀκολουθεῖ βραχεία σύνθεσις.

Τὸ πρῶτον δεῖγμα περιλαμβάνει ὀκτὸς κοινότητες τῶν Κυκλάδων, ἀναλόγως πρὸς τὰς νήσους Πάρον καὶ Ἄντιπαρον. Ἡ μετανάστευσις, παλαιὰ καὶ μακρῆ, κατευθύνεται κυρίως πρὸς τὸ πολεοδομικὸν συγκρότημα Πειραιῶς - Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ ἡ πραγματικὴ πρωτεύουσα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου.

Πρόκειται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς περὶ ἀγροτικῆς μεταναστευτικῆς ἐξόδου, ἄλλ' ἢ κεντρικὴ κομπολις δὲν φαίνεται οὔτε καὶ αὐτὴ ἰκανὴ νὰ συγκρατήσῃ τοὺς κατοίκους τῆς, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ διαδραματίσῃ ρόλον σταθμοῦ Ἑλλάδος κατὰ τὴν μεταναστευτικὴν κίνησιν, καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα ἀνευρίσκει τις εἰς τὰς κομποπόλεις τὰς περιλαμβανομένας εἰς τὰ ἄλλα δειγμάτια. Ἀκροτηριάζουσα σφοδρῶς τὰς τάξεις τῆς ἑθνητικῆς ἡλικίας, ἡ μετανάστευσις ὀδηγεῖ εἰς γρησσὸν τὸν πληθυσμὸν καὶ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μειοσιν τῶν γεννησῶν, ἧτις ἐμπραξεται ἀπὸ τὴν βαθμίδου μειουμένην ἐναντι τῆς γεννητικότητος διάθεσιν τῶν οἰκογενειῶν.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἀπὸ τὰς δυσχερείαις τοῦ περιβάλλοντος, κυριώτεροι τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἀνεπάρκεια τῶν καλλιεργησίμων γαιῶν εἰς τὰς βραχύδοξαι ταύτας νήσους καὶ τὸ μέτριον εἰσόδημα, τὸ ὁποῖον ἐξασφαλίζει ἡ ὑπὸ μεμονωμένον ἐπαγγελματιῶν ἀσκουμένη ἄλεια. Ἄλλα δυσχερείαι προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν ἐπανδρῶσεως καὶ ἀπὸ τὴν διασπορὰν τῶν μικρῶν αὐτῶν νήσων, τῶν ὁποίων ὁ μετὰ τὸν Πειραιῶς σύνδεσμος εἶναι στενότερος τῶν μετὰ τὸν σχῆσμον. Ἔγινον ὁμοῦ ἐξωτερικὰ κινήθηρι δινάμεις ἐθέθη εἰς ἐνέργειαν εἰς τὴν ὄριζαν ταύτην περιοχῶν τοῦ θαλασσίου πολιτισμοῦ. Ἡ ἀγροτικὴ ἐξόδος, ἂρ' ὅσον δὲν εἶναι ὑπέρμετρος, φαίνεται ὅτι ἐνοθεῖ τὰς προόδους τὰς συντελουμένας εἰς τὴν γεωργίαν, ἀλλὰ αἱ πρόδοι αὐταί, αἱ ὁποῖαι εἶναι δημιουργήματα ἐπιβατικῶν κοινοτήτων, φαίνονται εὐθραστοί, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον, καθ' ὃν παρουσιάζονται αἱ πρόδοι ἄλλων τομῶν δραστηριότητος, ὅπως εἶναι τοῦ τουριστικοῦ.

Ἡ μετανάστευσις εἶναι οὐσάτως ζωηρὰ εἰς τὴν Μεσσηνίαν. Πάσαι αἱ ἐξετασθείσαι κοινότητες ἀπεγυμνώθησαν τὸν κατοικὸν των κατὰ τὴν μεταξὺ 1951-

1961 περίουον, γεγυνοῦς ὅπερ ἀνταποκρίνεται εἰς μεταναστευτικὰ ὑπόλοιπα λίαν ἀρνητικά, ἀφοῦ τὸ φυσικὸν ἰσοζύγιον δὲν εἶναι ἑλλειματικὸν παρὰ εἰς μίαν μόνον περίπτωσιν. Ἡ κατὰ κοινότητα ἐξέτασις καταδεικνύει ὅτι ἡ ἔντασις τῆς μεταναστεύσεως δὲν συνδέεται μετ' ὅσον ὄρον τῶν γαιῶν, τὰς ὁποίας ἐκάστος κάτοικος διαθέτει, καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι παντὸς μέτρου, ἀλλὰ μετ' ὄσον κριτήρια τοῦ ἀγροτικοῦ πλοῦτου καὶ τοῦ διαθέσιμου ἐξοπλισμοῦ. Ἐὰν αἱ Ἀθήναι προσελκύουν τὴν πλειονότητα τῶν μεταναστῶν, ἐν τούτοις μία σημαντικὴ ἐξωτερικὴ μετανάστευσις ὄφιστается, καὶ κυρίως διὰ μέσου τῆς φθινόσυτης πρωτεύουσης τῆς Μεσσηνίας, τῆς Καλαμίας. Ἡ μετανάστευσις αὐτῆ, ὅπως καὶ ἐκείνη τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων, εἶναι παλαιὸν φαινόμενον, τοῦ ὁποῖου αἱ κτηθείσαι συνήθειαι καὶ ὁ διατηρηθέντες δεσμοὶ μετὰ τῶν μεταναστῶν ἐξασφαλίζουν τὴν διαίτησιν παρὰ τὴν βελτίωσιν τῶν τοπικῶν οικονομικῶν ὄρων ζωῆς. Ἡ ἄλλοτε πολλοῦ ἀνθρώπου Μεσσηνία, ἐνεκα τῆς διαρροῆς τῶν κατοίκων τῆς, μετεβλήθη εἰς ὀλιγάνθρωπον περιοχὴν καὶ μάλιστα εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὅστε τὰ γεγόμενα ἀρθευτικά ἔργα κινδυνεύουν νὰ μὴ ἀποδοῦσιν τοὺς ἀναμενομένους καρποὺς τῶν ἐλλείψει ἐργατικῶν χειρῶν, ἐπειδὴ μερικὰ ἀπὸ τὰ χωρία ἀπεστερηθῶσιν τὸν 3/4 τοῦ ἀρρενοῦ πληθυσμοῦ τῶν τῶν ἡλικίας 20 καὶ 50 ἐτῶν.

Ἡ μετανάστευσις ἐξεδηλώθη προσφάτως, ἀλλὰ ὀλιγοτέρον ἐννοιος, εἰς τὰς ἐξ κοινότητας τὰς κειμένας νοτιο-ανατολικὰς τῆς κοιλάδος τῆς Θεσσαλίας, τῆς Νομορχίας Καρδίτσης, καὶ αἱ ὁποῖαι συγκροτοῦν τὸ τρίτον δεῖγμα. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰς ἀναχωρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐσπεμίσθησαν κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον διὰ πολιτικῶς λόγους, ἡ μετανάστευσις εἶναι κυρίως ἐσωτερικὴ, αἱ δὲ Ἀθήναι διεδραμάτισαν σημαντικὸν μὲν ἄλλ' οὐχὶ ἀποκλειστικὸν ρόλον, καὶ ἡ Θεσσαλία συνεκράτησε μικρὸν μέρος τῶν μεταναστῶν. Ἡ τοιαυτὴ μετανάστευσις δὲν ἔχεν ὡς ἀποτέλεσμα οὔτε κἀμιν ὀφειλομένην εἰς τὴν γεννητικότητα, οὔτε ἀπομύλιωσιν τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν περίουον 1951-1961.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ κατ' ἀγρότην διαθεσιμότης γαιῶν, εἰς τὴν ἀραιὰς κατοικουμένην ταύτην κοιλάδα, εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνωτέρα ἀπὸ ἐκείνην ἄλλων μελετηθεισῶν περιοχῶν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι σημαντικὸν πλεονέκτημα, ἐπειδὴ ἡ ἐκμετάλλευσιν των εἶναι λίαν ἀτακτικὴ. Ὁ πρόσφατος καθὼς καὶ ὁ περιορισμένως χαρακτηρῆ τῆς μεταναστεύσεως ὀφείλει εἰς τὴν πραγματικότητα νὰ εἶναι συνδεόμενος μετ' ἡν κοινωνικο-ἀγροτικὴν καθυστέρησιν ἐνὸς πληθυσμοῦ ἐπὶ μακρὸν ἀπομονωμένου, γεγυνοῦς τὸ ὁποῖον ὑπογραμμίζει τὴν σημασίαν τῆς πληροφωρίας εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν μεταναστευτικῶν ἐξελίξεων. Ἡ καθυστέρησις αὐτῆ ἄλλοστε τείνει

* Ἀναδημοσιεύεται ἐν μεταφράσει ἐκ τῆς *Revue Géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest*, Tome 43, fasc. 1, janvier 1972, κατὰ τὴν ἀδείαν χορηγηθείσης ὑπὸ τοῦ κ. P.-Y. Pêcheux.